

TÜRK TARİH ENCÜMENİ MECMUASI

TÜRK TARİH ENCÜMENİ TARAFINDAN NEŞROLUNUR

YENİ SERİ CİLT — I

Sayı 5 — HAZİRAN 1930 — MAYIS 1931

BU SAYIDA

- Ahmet Refik Mimar Sinan
M. Ali Şevki Osmanlı imparatorluğunun kuruluşu
Ahmet Refik Naima Efendi menfada
Mehmet Behçet Sinop Kitabeleri
İsmail Hakkı Anadolu Türk tarihinde üç mühim sima
Nahit Sırrı Türkiye ile Çarlık Rusya arasındaki münasebat
Mahmut Kemal Bir Cevap

1 9 3 1

İSTANBUL

DEVLET MATBAASI

(101-24) — 5

60 kuruş

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN KURULUŞU BAHSİ

- I. — Dr. Gibbons'un kitabı ve ihtiva ettiği tez;
- II. — Kitap yeni bir noktai nazar elde edildiği için yazılmıştır;
- III. — Osmanlı Beyliğinin kuruluşu hakkında müdafaası kabil bir faraziye vaz'edilmiş midir?
- IV. — Gibbons'un bir itirafı, — Yanılmak tehlikesi lisanıyat hududu içinde mi kalıyor?
- V. — Tarihi yapan ırk mıdır?
- VI. — Dinin rolü;
- VII. — Mazinin bugüne ışık verebilmesi nasıl mümkün olur?

I

Dr. GIBBONS'UN KİTABI VE İHTİVA ETTİĞİ TEZ

Herbert Adams Gibbons'un 1916 da Oxford ve New-York ta tab' olunan *The Foundation of the Ottoman Empire; a History of the Osmanlis up to the death of Beyazid I (1300 - 1403)* adlı eseri Türkiyat Enstitüsü tarafından tercüme ettirilerek evvelki sene neşredilmişti. [1]

Amerikalı bir tarih muallimi olan ve bir müddet Robert Kolej ve Tarsus Amerikan Mektebinde tedrisatta bulunan Dr. Gibbons, bir hamlede, Osmanlı tarihi yazıvermek tasavvuruna kapılmamış; bu tarihin ilk bir asırlık vakıalarını bir tetkika mevzu ittihaz eylemiştir. Tarihimiz devirlerini, müessese ve teşkilâtını tetkik eden eserler yok değil; fakat müellif pek dolgun bir (tarihi terkip) mevzuuna temas ediyor.

Âli Osman Devletinin kuruluşu ilmi bir izah bulsa Osmanlı tarihi baştan başa aydınlanır, diğer saltanatların tarihile mukayeseler yapmak imkânı hasıl olur, mazinin bugünü izaha yaramasına yol açılırdı. Kitabı böyle bir telife muttali olmak neşesile almıştım.

[1] Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, mütercimi Ragıp Hulusi Bey, Devlet Matbaası, 1928.

Meşgul olduğunuz bahse dair bir eseri istifade ile takip için münde-recatının umumî hatlarını bir bakışta kavrayabilmek kadar faydalı birşey yoktur: çünkü mütaleaya hazırlıklı başlamış ve müellifin görüşü ve buluşu ile kendinizinkini karşılaştırabilmek için bütün mahfuzatınızı ve dikkatinizi toplamış olursunuz.

Fihriste bakılınca kitabın dört mephasi ihtiva eylediği görülüyor:

- 1 — OSMAN : Tarihte yeni bir ırk zuhur ediyor;
- 2 — ORHAN : Yeni bir millet teşekkül ediyor ve Garp âlemile te-masa geliyor;
- 3 — MURAT : Osmanlılar Avrupada bir imparatorluğun temellerini kuruyor;
- 4 — BAYAZIT : Osmanlılar Bizans İmparatorluğuna tevarüs ediyor.

Bu bahislere (Osmanlılar ve İmparatorlukları hakkında an'anevi yanlış fikirler) ve (XIV cü asırda Anadoludaki emaretler) unvanlı iki lâhika ile heritalar ilâve edilmiştir. Kitabın takvimî mahiyetteki cetvel-lelerle bibliyografya kısmı, tercümesi ilerde neşir olunmak üzere, ayrılmış.

Bahislerin şahıslar etrafında tebellür ettirildiğini görüvermek kitabın ilmi bir telifi ihtiva ettiğinden sizi şüpheye düşürebilir; fakat müellifin vak'aları (baştakiler) in hayatı ile çerçevelemekten ibaret bir vak'anü-vislikle uğraşmamış olduğunu isimler yanına koyarak sıraladığı levhalar-dan anlıyoruz. Zaten Gibbons da (baştaki kuvvetli şahsiyetler) in tarihi mevkiine dair görüşünü kaydetmeyi unutmamıştır. Bizansın — Trakya ve Makedonyayı kaybettiren — son buhranları içinde Kantaküzinos'a düşen rolü izah ettiği sırada şöyle diyor: "Bizans İmparatorluğunun sukutuna Kantaküzinos'un sebep olduğunu söylemek, aynı neticenin husulünü temin eden daha başka kuvvetleri bilmemek ve münferit, şahsî bir iradenin cihan mukadderatına şekil vermek hususundaki kabiliyetine pek fazla ehemmiyet atfetmek demektir. Bununla beraber, cihan tarihi sahnesinde insanları idare eden fertler, sebepleri kendilerinde temsil eden şahsiyetlerdir.

"Biz her şeyi onların etrafında topluyoruz. Kantaküzinos'un seciy-yesi bize o zamanki Balkan yarım adasının meş'um za'fının sebeplerini izah etmektedir.."

Osmanlı fütuhatına imkân veren şey, dinî ve ırkî ve maşerî şuurun fıktanı idi. Kan ve şahıs rabitalarile birbirine sıkıca merbut olmak şöyle dursun, bunlardan müteessir bile olmyan insanlardan bu geniş fedakâr-lık ve bu geniş vazife ve mes'uliyet hissi nasıl beklenebilirdi? [1] ..

Gibbons'a göre şahısların rolü hadiselerin izahı sadeleşilirirken kuv-vetlendirilmektedir.

[1] Sahife 86.

O halde, Osmanlı İmparatorluğu şu merhaleleri aşan bir hareketin eseridir : Osmanlılar Bizansın Anadoludaki son metrük köşesinden yeni bir ırk olarak zuhur ediyor ; Şarklı bir millet halinde teazzuv ederek garp âlemile temasa geliyor ; bu millet Avrupa toprağı üzerinde bir devlet halinde mevcudiyetini tanıtıyor ve nihayet Bizans İmparatorluğuna tevarüs eyliyor.

II

KİTAP YENİ BİR NOKTAİ NAZAR ELDE EDİLDİĞİ İÇİN YAZILMIŞTIR

Dr. Gibbons'u bu kitabı yazmağa sevkeden — aktüälite bir zemin üzerinde — bir eser vücade getirmiş olmak hevesi değildir ; erüdisyon merakı da buna saik olmamıştır. Müellif, ameli bir faideyi hedef ediniyor. Osmanlı saltanatının son zamanlarında İstanbulda yaşadığı bir kaç sene onu da bizim gibi ıslahatçı yapmağa kâfi gelmiş : “ Osmanlı ülkesinde, bilhassa İstanbulda ve inhitatının en felâketli devrinde geçirdiğim dört sene, diyor, beni bu imparatorluğun menşelerini araştırmağa sevketti. Bu kitabı yazmama sebep te tetkikatının neticesinde gerek yakın şarkın yirminci asra ait mesailini tetkik etmek isteyenler ve gerek Avrupanın on dördüncü asrındaki halini tettebbu arzusunda bulunanlar için yeni bir noktai nazar meydana geldiğ zannında bulunmakiğımdır. Esasen maziye tetkikden maksat hali anlamak ve istikbal için hazırlanmak değil midir ? [1],,

Gibbons garplıdır ; memleketimizde bulunduğu zaman bile ona garp-tan bakmaktadır. Bu görüşün tesirleri eserinde okunuyor. Bununla beraber Dr. Gibbons'u tebrike şayan görünüz. Çünkü tarihi tetkiklerde gizli, aşikâr aranan fakat elde edildiği daima iddia edilemeyecek olan ilmi faideyi mevzuu için vazıhan tayin ederek taharriyatına esas tutmuştur.

Tarihi yazıların müayyen bir maksada tevcihi yeni tecrübe edilen bir iş değildir. Şu kadar var ki tarih malûmatının ve vesikalarının bir fikri mahsus veya iddiayı teyit için kullanılması tarihî hadiselerde sebep ve netice araştırmak arasındaki fark esastır ; biri ilmi teşvişe yürüyen bir edebiyat olur, diğeri ise ilim işidir.

[1] Müellifin ifadesi

Gibbons'un taharriyatından beklediği fayda tetkiklerini ilim zemininden uzaklaştıracak bir hedef sayılmaz; bilâkis ilmi bir tetkik yapılp yapılmadığını tahkika yarayacak miyarı ihtiva ediyor. Tarihî vakıalar mazide yaşamış bir cemiyette veya etrafında geçen hâdiseler olduğuna göre bunların vücutte getirdiği mânzumenin mihverini bulmak, istihale ederek yaşayan o cemiyette bilâahire tahaddüs etmiş ve edecek hadiseleri de tenvire ve aralarındaki rabitaları keşfe varan bir yoldur.

Eğer müellifin yeni noktai nazar dediği — bu mihveri meydana çıkaran — bir görüş ise tarihçiliğe olduğ kadar yeni Türkiyenin canlandırdığı ıslahat hareketinide pek kıymetli bir hizmet ifa edilmiş demektir. Bizi yakından alâkadar eden böyle bir keşfin bir ecnebi tarafından yapılmış olması şüphesiz ehemmiyetini eksiltmez.

III

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN KURULUŞU HAKKINDA, KABİLİ MÜDAFAA BİR FARAZİYE VAZ'EDİLMİŞ MİDİR?

Gibbons'un kitabı her tarafa Osmanlı tarihile iştigal edenlerin dikkatini celbetmekten hâli kalmadı.

Almanya'da Pr. Frederih Gize [1], Macaristan'da Mr. Yülyüz Germanos, [2] Fransa'da Mr. Huart [3], Amerika Müttehidesinde (Muhteşem Süleyman zamanında Osmanlı İmparatorluğu hükümeti) adlı eserin müellifi Pr. Lybyer [4] ve bizde Köprülüzade Fuat Bey [5] bu eserin tenkidi münasebetile Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşuna dair görüşlerini ve bu mevzuun ne suretle tetkiki lâzım geleceğini işaret ve izah ettiler.

Şu salâhiyetdar zatlerin mütalealarından çıkan netice, şimdiye kadar bu mesele etrafında bilinen şeyleri terkip eden kabili müdafaa bir faraziyenin henüz meydana konamamış olduğudur. Gibbons'un eseri de böyle bir faraziyeyi ihtiva etmemektedir. Filhakika, tercümesi 281 sahifa tutan eseri ingilizce aslile karşılaştırmak ihtiyacını duyarak — okuyunca

[1] Alman Şark Mecmuası, Samiyet ve teferruatı kısmı, C. 2 Sayı 2; — Tercümesi Türkiyat Mecmuası, C. 1, s. 151—171.

[2] Turan Mecmuası, Buda-Peşte, 1918, s. 491 ve müteakip.

[3] Journal Asiatique, 11 inei seri, C. 9, s. 345,

— Journal des Savans, Les origines de l'empire ottomane, (nisan) 1971, s. 157—166

[4] The American Historical Review, vol XXII no 1, october 1916. P 140—143.

[5] Hayat Mecmuası, sayı 11 ve 12.

müellifin yeni bir noktai nazar meydana koyduğu değil mevzuu indî bir noktâ nazardan mütaleaya çalışdığı görülüyordu. Samimiyetle sarfedilen emeklere rağmen mevzu yine işlenmemiştir.

Bu mütaleanın intibahını kısaca kaydetmek icap ederse, bunu yeni bir şey öğrenmiş olmak zevkile değil, misafir bir amerikalının memleketimiz mesailile çok yorucu bir tarzda alâkadar oluşunun verdiği tehasşüsle ifade etmeidilir. Memleketimizde teselsül eden vekayiin izah edilmeğe ne yaman bir ihtiyacı var imiş!

Pr. Gize — Tercümesi Türkiyat Mecmuasında münderiç olduğunu söylediğimiz — tenkidinde Gibbons'un tezini bir iki sahife ile hulâsa etmiştir. Eserin aslını okumak zahmetini ihtiyar etmek istemiyen karilere bu hulâsanın okunmasını tavsiye ederiz.

Gibbons ne "Yakın Şarkın yirminci asır mesailini tetkika,, ve nede "on dördüncü asır Avrupasını tettebbua yarayacak,, bir faraziyeğe vasıl olamamıştır. Bizans ve Avrupa vak'a nüvislerinden seçtiği malzemenin de en işe yarayacaklar olduğu iddia edilemez.

Eserin bizce kıymeti, daha doğrusu hizmeti — geçmiş bir cemiyeti inşa lüzumunu, her şeyden evvel, hissettiren bir mevzuâ yanaşırken içtimai vukufa, içtimai bir usule temellük zarurî olduğunu göstermeğe yarayacak bir nümune olmasındadır.

Köprülüzade Fuat Bey Hayat mecmuasındaki makalelerinde [1] "Osmanlı İmparatorluğunun teessüsü mes'elesi yalnız Türk tarihinin değil; belki kurunu vusta tarihinin en büyük mes'elelerinden biri addolunabilir. Buna kağımen bugüne kadar bu büyük tarih muammasının hâlâ halledilemediğini görüyoruz,, diyorlar.

Gibbons'un eseri halledilememiş olan bu mes'ele hakkında tarihçilerin ve türkiyatçılar elindeki malûmatın hududunu, kurulmak istenilen faraziye-leri, takibi tavsiye edilen usulleri karşılaştırmaya yaramıştır. Mes'elenin halline doğru atılacak sağlam adımların hareket noktası nerededir? Gibbons'un kitabı ve davet ettiği tenkitler, işte, asıl bunun için özlü bir tetkika değër.

IV

GIBBONS'UN BİR İTİRAFI.— YANILMAK İHTİMALİ LİSANSİYAT HUDUDU İÇİNDE Mİ KALİYOR?

Dr. Gibbons kitabının başına samimî bir itiraf kayda lüzum görmüş: "isimler hususunda, diyor, şark lisansçıları tarafından tenkidata duçar

edilmem ihtimal ve tehlikesi pek büyüktür. [1], Müellifin uğradığı müşkilâtın, ismi haslar imlâsına, inhisar etmediğini anlamak için kitabını sonuna kadar okumağa hacet kalmaz.

Kelimelerin zamanla manasını değiştirdiğine vakıf olmadığını iddia edecek değiliz; fakat ilk Osmanlılar dilindeki *osmanlı, reaya, devlet* gibi mefhumlara nüfuz edemediği aşîkârdır. Diğer taraftan *ırk, kavm, millet* gibi kelimelere izafe eylediği mefhumlarda vâzuh yoktur ve bunlar mütemadiyen birbirine karışmaktadır.

Mr Huart, eserde müsteşrik ve lisancılarn yapmıyacağı neviden hataları işaretle tashih ederek Mr. H. A. Gibbons müsteşrik ve lisancı değil, sade müverrihtir [2], diyor. Halbuki Mr. Huart'ın da bir tarihçi gözü ile görüp kaydedemediği yanlışlar şekle ait hatalar halinde kalmıyarak eserdeki teze esas teşkil etmiştir. Gibbons'a göre:

"Osmanlılara Türk denilmesi ve bunların Avrupa toprağına müstevli bir unsur gösterilmesi tarihi bir hatadır. Bu hata o kadar uzun zaman devam etmiştir ki Osmanlılar bile bu hataya düşmüşlerdir. Bunlar (ne zaman? ve hangi vaziyetdekiler?) daima kendilerini Türklerden (aceba hangi vaziyetteki Türklerden?) ayırt etmişlerdi. Buna delil, kendilerinin de, bu kelimeyi kendilerinden Bunlar derecesinde farklı bir milleti tasavvur için kullanmış olmalarıdır [3]."

"Bir adam müslüman olunca derhal Osmanlı oluyordu [4]. Osmanlı imparatorluğunda din her zaman milliyetin bir alâmeti olmuştur. (tahşîye edilmiş:) Tanzimat tarihi olan 1849 (1839 olacak) a kadar hıristiyanlara raiyye deniyordu. Raiyye'nin asıl manası sürü ise du bu bir hakaret tabiri değildir [5]

Eski Osmanlılar dilini anlayamamaktan ve muhtelif zamanlardaki telakki farklarını sezememekten çıkan bu yanlış görüşe, umumî tarihten çıkarılan tersine görüş ilâve ediliyor:

"Osmanlı ırkı ne tarzda inkişafa başladı ise, yine o tarzda yani Avrupa'ya karşı davranabilmek (Asya'ya karşı durmak zarureti yok mu?) ve Bizans İmraturluğunun mirasını idare etmek için lâzım gelen inceliğe, siyaset bilgisine ve teşkilât kabiliyetine malik yegâne unsur olan muhtelif cins hıristiyanların asıl nüfus meyanına ithali ile devam etmeliydi. Avrupadan Anadolu ve daha öteleri fethedilebilirdi; Asyadan ise Avrupa'nın hiç bir kısmı fethedilemez (sa. 105) [1]."

[1] "Müellifin ifadesi,"

[2] Journal Asıyaque' deki bahsedilen, kontrandu.

[3] sahife 62.

[4] sa. 60.

[5] Bizans İmraturluğunun idarî ve askerî teşkilâtında, her zaman, saltanatın Asya

Ne şayanı dikkat hadise! Bir Bitinyalı rum, bir Balkan ıslavı müslüman olunca *ibni Abdullah*, *ibni Abdülmennan* diye derhal Osmanlı oluversin de cetbecet müslüman (rençber türk) bir türlü Osmanlı olmuş sayılmasın! Anadolu türkünün hükümetciliği tecrübe etmiş zümresinin bile Osmanlı olabilmesi -mahiyeti her halde dinî ve ırkî olmamak lâzım gelen- diğer bir temsil ameliyesine ihtiyaç göstersiz! [1]

Aceba Dr. Gibbons yeni bir tarih muammasına mı temas etmiştir? İslâm dininin, damarlarında aynı kanı taşıyanları defi, ayrı kandan olanları cezbeden tesirle i Osmanlı ırkının mayasındaki karışılıktan mı ileri geliyor? İslâm dininin diriltici ve yıpratıcı tesirleri [2] de bu asla mı irca edilmek lâzımdır? Eğer müellif vesaik toplamak için Paris Kütüphanesi Millisi kitapları üzerinde geçirdiği uzun seneler kadar bir zamanı tezi üzerinde düşünmeğe hasredebilse idi mantukî bir silsile ile buraya varır ve eserini büsbütün hayalî bir felsefe vadisine sevke yol bulurdu.

Müelliften, kitabını tab'edilmeden evvel kısmen ve tamamen gözden geçirmiş olduklarını, öğrendiğimiz Amerika ilâhiyat medreseleri ve da-rülfünunları Muhterem Profsörlerinin gözünden kaçmış olan bu çapraşıklıklar [3] ese'ri Gize'nin dediği gibi sathî bir tetkik olmaktan ziyade birbirini tutmayan hükümleri ve manidar kayıtları muhtevî bir telif şekline sokmuş oluyor. Bununla beraber bu neticenin Gibbons tarafından

kısmına Avrupa kısmından daha büyük bir ehemmiyet verilmiştir.. İmparatorluk hükûmeti nazarında Şark — buna Trakya ve makedonye gibi iki zengin avrupa vilâyeti de idareten mülhak idi — fakir ve geri garp nevahisine karşı büsbütün başka bir kıymeti haizdi.. Bizans aristoksasinin güzide zümresi Şarktan yetişmedir.. (Charles Diehl, Byzance, Asie force de l'Emprie faslı, sa. 121) Demek "Asyadan Avrupa'nın hiç bir kısmı feth ve idare edilemez,, dusturu tarihî bir mütearife dahil imiş.

[1] Halbuki dinin kaba ve haşin olduğu söylenen, bununla beraber Anadoluda hâlâ bütün seyyahlara olduğu gibi Gibbons'a da nazik ve sevimli görünen rençber ve yürük Türk Osmanlı takımına (ehli seyf ve şahidi arz Türk'e) ulaştıran sarp fakat işlek bir keçit vardı: "reayaya ata binüp kılıç kuşanmak yoktur derununda şecaat olan garip yiğitler asker taifesinden Sancak Beylerine ve Beylerbeylerine hitmetkâr olup ve serhatlerde kalup serhat dirliğine geçer. Ol serhat de hitmeti müşahade olundukta serhat beylerbeyileri ve sancak beyleri *yoldaşığını arz ve defter edüp* hitmeti mükabelesinde serhat ulufesiuden kanun üzra timara çıkar ve *illâ eba an cêt sipahî zade olmayan bir tarik ile timara* dühul etmek kanuna muhalıftır.. (Aynî Ali Efendi, kavanini Âliosman der mezanini defteri divan sa 72). Hattu böyle bir disiplin görmeden ve bir ıstıfa geçirmeksizin "Şehir oğlanı ve reaya tayifesi timar emrine talip olmak küfre beraber idi (Koço Bey risalesi, sa. 5, Vats tab'ı 2).

[2] Gibbons, sahife 35 ile 57. 58 e bakınız.

[3] Dinin islâm devletleri ve milletlerinin inhitatındaki rolüne müteallik mutrat hükümleri ileride teşrih edeceğiz. Gibbons'un osmanlı ırkını inhitatında başlı bir amil olarak gösterdiği kadının tesedtüri hususunda Bizans ve Arap tesi lerinin çarpışmasını görmek için 135 ci sayıfanın metni ile 136 cı sayıfada devam eden notayı karıştırınız.

kullanılan -ve kendisine hasolmadığını söylemek icap eden -usulden tevellüt ettiğini kaydeylemekte faide vardır. Kitaba geçirilen hadiselerden bir kısmı tezde mevkiini bulan vesaik halini almış, diğerleri de buna köşeden bucaktan sırtan şüpheler gibi açıkta kalmıştır. Dr. Gibbos'un "notlarının bir çoğunda kusurlu olduğunu itiraf ederim. Kitap metninin büyük bir kısmı münakaşalı bir tarzdadır., diyerek vasıl olduğu neticeyi tahkik edilmesi lâzım gelen bir faraziye halinde karilere arz etmek hakperestliğini izhar etmiştir. Bunu unutmamak aynı hakikate hürmet vecai-bindendir.

Müellif, doğru bir varışla, maziıı canlandırabilmek için halin ziyasla tenvir edilmesine lüzum görmektedir. Osmanlının, Türk olmadığına delâlet eder zannettiği geçmiş hadiseleri canlı birer vesika haline koyabilmek için ondokuzuncu asırda türkiyede yaşamış bir muharririn şahadetini [1] Evliya Çelebi ve Hacı Halifenin yazılarına [2] ekliyerek hali maziye rapta çalışmıştır. Fakat, nasılsa Evliya Çelebideki Melek Ahmet Paşalı, Hüseyin Paşalı gibi unvanlar, "paşalıyız,, gibi tabirler dikkati celbetmemiştir. Gibbons, Netayicülvukuat'ı, Koçu Bey risalesini, Aynı Ali Efendinin Kavanini Âli Osman'ını göremediği için ilk devirdeki içtimai sınıfların XIX cü asırdaki içtimai haletе gelinceye kadar geçirdiği istihaleyi de esasen sezememiştir. Bu şerait altında Evliya Çelebinin, Kâtip Çelebinin dilinden anlamamakta mazurdur.

Gibbons, timar teşkilatını, Bizanslıların bilhassa yüksek sınıfını, ihtidaya teşvik ile temsil için Orhan Gazi tarafından ihdas edilmiş bir mü-kâfat sistemi olarak tarif ve tasvir ediyor.

Bu sistemin "timar arazisinin küçük olmak ve iki asır müddet mütemadiyen yeni timarlar kazanmak fırsatının bulunması dolayısıyla Avrupa sistemine faik,, olduğunu kayd ettikten sonra şöyle diyor:

".. Selçukîler, Ehli Salıp ve Mogollar Anadolu'da; Katalonyahılar, Bulgarlar, Sırlar ve imparetorlar arasındaki dahili muharebeler Make-donya ve Trakyada, dördüncü Ehli Salibin sülük gibi yapışkan sergü-zeştçileri Tesalya, Yunanistan ve Akdeniz adalarında toprağa merbut Aristokrasiyi o kadar tam bir surette silip süpürmüşlerdi ki Orhan'ın fikri kabili icra idi. Bu ufak timarlar ve feth olunan arazinin süratle artması sayesinde Osmanlı Sultanları, daha ilk zamanlardan itibaren geniş ülkeleri üzerinde mutlak bir hükümet sürmeğe ve bir asilzade sınıfın doğmasına mani oldular. Osmanlı İmparatorluğu hiç bir zaman irsi bir asilzadegânlık görmemiştir. [1] ,,

[1] Sayıfa 17.

[2] Sa. 63.

Şu sahife ile Anadolu ve Balkanın onuncu milat asrındanberi içtimai tarihini gösterecek bir lâvha vücade getirmek istenilmiştir. Filhakika Şarkı Kartp mesaili için, Osmanlılığın kuruluşu merkez ittihaz edilerek yapılacak tarihi bir sondajda vakayin - Selçukilerden ve Bulgarlarla Sırplardan geçerek Bizans teşkilatının taazuv ettiği devirlere kadar uzanan - ana hatlarına ilişmemek Orta Asyanın, merkezi Avrupa ile Akdeniz Avrupasının tesirlerini bulmamak kabil değildir.

Yaylalar yolu ile Küçük Asyaya sarkan türk muhaceretini toprağa rapt etmeğe başlamış olan Selçukiler, ileri hareketini Balkandan Avrupanın ortalarına -serkeden Osmanlı Türkler feodal Avrupa ve ticarî Avrupa (Akdeniz siteleri) ile karşılaşılıyor, ve Şarkın askerî ve idarî istismarı ve büyük ticaret yollarının inhisarı için mücadeleye girişmiş oluyorlardı.

Bizans imparatorluğuna tevarüs değil onu, merkezi Asyanın Garba uzanan yayla yolunda iktisap edilen, bir idare rejimile tamamen tasfiye eden ve bu suretle Garp nazarında yakın Şarkı temsil eder bir mevki kazanan Osmanlı Beyliği ve saltanatı ile Avrupa münasebatı bu iki alemin içtimai tahavvülâtının seyri üzerindeki iktisadî, siyasî ve fikrî temaslar etrafında tetkik edilmek icap eder. Gibbons'un kitabındaki doğru, yanlış netice ve hükümler ve çapraşıklıklar böyle bir tetkik tecrübesinin kadrosu üzerinde toplanmış bulunmaktadır.

Gibbons, eserinin ilk sayfalarında şark ve garptan gelen cereyanlarla Bizans imparatorluğunun inhilâlinden tevellüt eden vaziyeti tesbit ediyor "XIV cu asır bîdayetinde, diyor, bütün Anadolu, merkezi bir hükümet nüfuzunun izini bile muhafaza edememiş bir halde, adeta kazanıp elinde tutabilmenin mali olabilecek bir vaziyette idi. [1] Küçük Asyanın Roma ve bilâhare Bizans imparatorlukları içinde teessüs eder gibi görünen vahdetinin bütün bağları kopup çürümüş olduğu bir sırada bu sahanın bir köşesinde teşkilâtçı ibir kudretin nasıl taazzuva başladığı araştırılmıştır. Geriye kısa bir bakıştan sonra vak'aların seyri takip edilerek siyasî taazzuvun inkişaf merhaleleri tayin edilmek istenilmiş ve buna mukabil son günlerini sayan Bizans imparatorluğunun yeniden dirilmesi fırsatlarını fevt ettiren amiller taharri edilmiştir. Bu sırada mevzuu cihan tarihine rapteden umumî mütaaleaların kaydına lüzum görülmüştür.

Eğer tetkik şu plân üzerinde icap eden içtimai vukuf ve ilmi usul ile yürütülebilmiş olsaydı geniş bir beşeriyet zümresinin hal ve mazisile alâkadar olan ve bütün dağdağasile karanlıklar içine gömülen bir tarih safhasını aydınlatıverecek projektörün düğmesine basılmış olacaktı. Dr. Gibbons bunun yolunu bulamamış fakat her halde, aramıştır.

Gibbons'a göre Osmanlı İmparatorluğu hiç bir zaman irsî bir zade-

[1] Sahife 3.

gânlık görmemiş; — Osmanlı Sultanları ilk zamanlardan itibaren geniş ülkeleri üzerinde mutlak bir hükümet sürmüşler, asilzade sınıf doğmasına mani olabilmüşler; — Bu merkezîyetçi siyasetin muvaffak olmasını tımarların ufaklığı ve fetholunan arazinin süratle genişlemesini temin etmiştir.

Müellif teşrih ve tevsikına lüzum görmediği bu hükümlerle Osmanlı Beyliğinin kuruluşu mes'alesinin esasına parmağını uzatmış oluyor. Acaba bu hükümlerde ne derece isabet var?

Memleketimizin hal ve mazisini biri malî ve diğeri zirai noktai nazardan tetebbu eden iki mütehassısımızın vasıl olduğu netice şudur:

"Türk Devleti kadimden beri bilhassa çiftçi ve hayvan yetiştirici sınıflarına istinat etmiştir. [1],

"Altıyüz bu kadar senelik hayatı mevcudiyetimizin beşyüz elli senelik zamanında hükümetin ahali ile olan münasebeti maliyesi işte iptida gayet muntazam ve sonraları müşevveş bir halde bulunan bu tımarlılar vasıtasıyla vukua gelmiştir. Binaenaleyh maliye noktasından diyebiliriz ki, hükümetimiz ahali ile ancak yetmiş seaeden beri doğrudan doğruya münasebet peyda etmeğe başlamıştır. Arada geçen beş buçuk asırda memleketin taksimatı maliye ve mülkiyesi nasıl idi? Berveçhl muharrer hem muktasit hem mücahit olan tımarlılar ahaliyi ne suretle memnun ettiler, bu noktalar daha vazih bir mikyasta anlaşılacak üzere tımar ve ziamet ve eşkinciler için tanzim edilen nizamnameleri tetkik etmelidir.[2],

Demek ki, *Merkezîyetçi malî ve idarî teşkilât* a istinat eden *mutlak hükümet* şekli ilk zamanlarda yoktur. Bu, ancak Tanzimat ile başlamıştır. Tımar ve ziamet teşkilâtı, *sahibi arz ve ehli seyf irsî* bir aristokrasi müessesesidir [3].

Bu hakikatler, bu gün ders kitaplarımıza bile geçmiş [4], ilmî tarihçilik hesabına kaydedilmesi icap eden kazançlardandır. Üzerinde henüz lâzım geldiği kadar işlenmemiş olan cihet tımarlarının sadece *eyalet askeri* demek olmadığı, bunların yalnız askerî hizmetlerle değil idarî, malî, zirai

[1] İhsan Abidin Bey, Türkiye ziraat ve yetiştirme vaziyeti, c. 1, sa. 92.

[2] Abdürrahman Refik Bey, Tekâlif kavalidi, C. 1, sa. 249; (1329 tab'ı).

[3] "Hayırhahı devlet pâk ve mazbut bir taife idi ve aralarında bir fert ecnebi olmayan cümlesi ocağ ve ocakzadeler, eba an cet padişahı dirliğine mutasarrıf kimseler idi." (Koçu B. Risalesi, sa. 5)

Hatta bunlar dirliklerinden mahrum edildikleri halde bile halk arasındaki mevkilerini kaybetmiş olmayordılar: «... Her vilâyette, her sancakta ve her nahiyede kadimî ocağ erleri ve sipahi ve sipahizadeler malûm ve muayyendir; ve il esamisi ile olan ecnebi ve hizmetkârlar ve köleler üzerinde olup ağaları zaptylediği ziamet ve tımarlar dahi cümlesi malûm ve mübeyyendir.» (Koçu B., sa. 20.)

[4] Hâmit ve Muhsin Beyler, Türkiye Tarihi, sa. 514, 517.

salâhiyetlere de sahip olan birer hanedan, birer mahallî hükûmet rûknü olduğudur. Âli Osman bu "Ocazadeler," başında fütuhâtı sevk ve tanzim eden ve riyaset mevkiini vakayîin inkişâtı içinde muhafaza ve takviyeye çalışan bir (sahibi arz hanedandan) başka şey değildir. [1]

Osman oğullarının bir Roma İmpatoru bir Arap Halifesi gibi mutlak hükümdar olabilmelerini mümkün kılacak şerait ilk zamanlarda mevcut değildi. Osmanlı padişahları sahibi arz ocaklar arasında en geniş arazi ve yüklü bir dirlik elde etmiş bir ocağın reisi idi. Onun için Âli Osman kapusu *sahibi arz kapularının* en mükemmeldir [2]. Padişahlık mevkiini bu hususî servet ve nüfuza dayanarak muhafaza ediyorlardı. fakat salâhiyetleri diğer sahibi arzların hukukile filen mahdud bir idare ve siyaset dairesini aşamıyan bir ülüemir mevkiinden ileri gidemiyordu. Bey, millî unvanını taşıyarak bu vaziyetlerini tanyorlar, Sultan ve Halife elkabını ona istinat ederek alıyorlardı. İşte *Osmanlılar* bu *sahibi arz ocakzadelerle onların tevabiinden mürekkep olan hiziptir*. Bunun içindir ki türk ve müslüman olmak osmanlı sayılmak için kâfi değildi; hizba intisap etmiş olmak ve bunda bir mevki tutmak lâzımdı. Gayri müslim müstahsillerin, türk ve müslüman müstahsiller sırasında ve aynı reaya sınıfında yer tutması Osmanlı sahibi arzların — diğer Beyliklerde olduğu gibi gayri müslimlere karşı gösterdikleri ainî tesamuhu izah eder [3]. Osmanlı gaziler ırkî ve dinî bir asabiyetle değil, siyasî bir hizip, bir aşiret asabiyeti ile müteheyhiç idiler. "İlâî kelimetüllah,"ın Garba olduğu kadar Şarka doğru da yeni arazi açmak ve tevsii nüfuz etmek için bayrak olarak kullanılması, bu hizbin müslümanlığı ve sünniligi bir (hükâmet dini) olarak tutmasından ileri geliyordu [4]. Dini, siyasete hadim kılan ilk Osmanlılar ordularına davet ettikleri Tekfurları, Bizans İmparatorlarını, Eflak ve Sırp Beylerinin askerini Frenk ehlisaliplerine olduğu gibi Türk

[1] « Saliyane ile olan Beylerbeyliklerin (Mısır, Bağdat, Yemen, Basra) cümle mahsulâtı canibi Padişahiden zaptolunup Beylerbeyisine ve sancağ Beylerine ve kul taifesine hasıl olan malinden, saliyaneye ve ufufe verilir. Lâkin, has ile olan eyaletler üç bahış olup : Bir bahış havası humayun, bir bahış havası vüzera ve mirimiran ve ümera ve bir bahış ziamet ue tımardır.

[2] Aynı Ali Efendi, (Risalei vazife haran ve meratibi bendekâni Âli Osman).

[3] "Züama ve erbabı tımar kulları kendi reayasını evlâdî makamında hifz ve haraset edüp zerre kadar kimesneye tecavüz ettirmez, cizyedarlar zulüm edemez ve kapu kulu dahi teaddi edemez, âlem taze hayat bulup şevketi islâm ezfun olur" (Koçu Bey Risalesi, s. 28)— «Küfr ile dünya durur zulümle durmaz» (Koçu Bey, s. 17).

[4] Köprülü zade Fuat Bey (Anadolu'da İslâmiyet) tetkikinde itk Selçukî reislerinin islâmî siyasetlerinden bahsederken «Tugrul Bey ve halefleri Abbâsî Hallfelerini ve hanefiligi müdafaa etmekle bizzat imparatorluklarını da müdafaa etmiş oluyorlar» diyor. Bu tetkikte görüldüğü üzere Anadolu'da yerleşen türkmen beylerinin dinî akideleri hükümetçi zümrelerinin dinî siyasetlerine bağlamış değildi (s. 48, 89 ve 90).

Beylerine ve müslüman emirlerine karşı da sevkederler ve bu suretle müslümanları ve ırkdaşlarını hristiyanlara ve diğer ırktan olanlara kırdırılmış olduklarını düşünmezlerdi. İlk islâm mücahitlerinin *dinî asabiyeti* ile Osmanlı gazilerinin Balkana bayrağını diktikleri *dindar asabiyet* arasında ne yaman aykırılık var! [1].

Eugène Pittard *İrk ve Tarih* adlı eserinde Osmanlı Türklerine tahsis ettiği bahiste şöyle diyor: "Diğer Türk zümreleri tarafından kurulan eski imparatorlukların - meselâ Tatar imparatorluğunun - süratle çökmesine mukabil Osmanlı Türklerin tarihçe malûm olan rolü ifa etmeleri ve devamlı teşekkülü siyasî tesis etmeleri ırkan karışık olmalarından ileri geldiği iddia edilmemiş midir? Türk tarihinin bu determinizmi hakkında ne denebilir [2]..

Dr. Gibbons'un iddiası da bu nevidendir: "Osman hayatını, hepsi de kendi doğduğu yerden birer gün mesafede kâin üç Bizans şehrini zaptetmek yolunda sarf eylemiştir. Biz mücadelenin daha iptidasında Bizansın ne kadar yakın olduğu, ve bizanslıların gittikçe ne kadar zayıf ve maneviyatı bozuklaştığını nazara aldığımız zaman anlıyoruz ki burada, evvelce uyuklar bir halde iken sonradan kemaline varmış bir medeniyeti tahrip eden bir asyali ırkın coşgun isilâsı mevzuu bahis değildir. Belki bizim meşgul olduğumuz yeni bir ırkın — doğduğu yerde mevcut unsurların kaynaşmasından müteşekkil bir ırkın tarihidir. Bizans imparatorluğunun siyasî vahdeti haricî ve dahilî düşmanlar tarafından ifna edilmişti. Millet üzerine yüksek düsturlar vaz'eden ve hayatın her safhasına hâkim olan müşterek din rabitalarının vücutte getirdiği içtimai vahdet te kaybolmak üzere idi. Zira şark kilisesi manevî hayatını kaybedince fikrî inkişaf itibarile Garptan asırlarca ileride olan evantın hristiyanlar üzerindeki icazında kaybetmişti. Bunda bir reforma zamanı gelmiş, fakat hiç bir Savanarola, Luther veya Calvin'e mazhar olmadan geçüp gitmiştir, veyahut eski akide için mücadele edecek bir Layola da çıkmamıştır. Kilise, ilk iptidai hristiyanlıkta olduğu gibi, müşrik istilâcılar gayri kabili mukavemet manevî faikiyetle mas ve temsil etmek kabiliyetinden mahrum idi. İslâmiyetin daveti hristiyanlıktan daha büyük idi. Gerek müşrik(?) ve gerek hristiyanlar, bu yeni, taze dine girmemelerile yeni bir ırkın teşekkülüne müştereken hizmet ettiler. İşte Osman ve onun namını alan kavminin hikâyesi budur.[3],

Pr- Pittard, bahsedilen kaynaşmanın, daha ziyade bir karışmadan

[1] Hüdavendigârın Karaman üzerine sevkettiği ordunun, Yıldırım Beyazıdın Niyeboluda ehilalibe ve Ankara'da Timura karşı çıkardığı orduların hangi kuvvetlerden teşekkül ettiğini Gibausun 144 ve 192, 193 ve 226 ncı sayfalarında okuyunuz. Bu orduarda hristiyan kuvvetlerinin tuttuğu mevkii itina ile kayt ve tebarüz ettiren müellif Osmanlılığının şıarı olarak gösterdiği din naşirliği ile müslümanlara karşı hristiyanları sekedişin nasıl telif edileceğini araştırmaya lüzum görmemiştir. Dinî hürriyet umdesinin de Osmanlılara has bir tesamüh veya halis insanîyet duygusu veya lâkaydiden neşet etmesi ihtimalini ileri sürerek tezine vazihan raptedememiştir.

[2] Pittard, Les Races et l'Histoire, sa. 390; (1924).

[3] Sahife 35. — 18,17 ve 62 inci sahifelerde kan zenginliği itibarile Osmanlıların şimalî Amerika Müttehidesi ve Kanada halkı ile müvazi olması neticesine varan 97 inci sahifebeke izahata bakınız.

ibaret olduğunu ve bununda çok izam edildiğini göstermekle iktifa eylemiştir. Dr. Gibbons da sırf ırkî bir izahı kâfi görmemiş olacak ki “İlk Osmanlılar akıncı değildiler, ülke kurucu idiler ve muvaffakta oluyorlardı,, diyor; fakat söylediğini heman tashih ihtiyacını hisseder gibi “çünkü, unutmuyorlardı ki halletmeleri lâzım gelen en büyük mesele temsil idi. Filhakika fütühatlarını temsilin mümkün olduğu sahadan ötelere tevsi ettikleri zaman inhitat devri kendiliğinden hulul etmişti,, diyerek bahsi dinî temsil istinad eden bir ırk meselesine irca ediyor[1].

Halbuki Koçu Bey risalesile Aynı Ali Efendinin kevanini Âli Osmanının ilmi bir tahlili Osmanlı beyliğinin, yukarıda esas hatlarını gösterdimiz, kuruluş tarzını vazıhan meydana çıkarmaktadır. Tımar teşkilâtının Orhan Gazi tarafından icat edilen bir mükâfat sistemi olması hikâyesi ise tamamen yakıştırmadır. Bu teşkilâtın diğer Anadolu Beyliklerinde mevcut olduğu Osmanlı tarihi vak’aları arasından bile sezilip anlaşıyor.[2] Bu müessesenin ihtida ve dinî temsil formülü ile izah edilmesi kabil değildir. [3]

“Hiç bir yerde osmanlı müverrihleri Orhan devri vukuatı hususunda olduğundan daha elverişsiz bir halde değildir. Bunlar mensup oldukları ırk veya milletin gayri mütecanis bir sergüzeştçi zümresinin otuz beş sene zarfında bir millet haline gelmesi keyfiyetini -izah değil- tasavvur bile edemiyorlar,, diyen Dr. Gibbons bize usulünü izah ediyor:

“Bu tarihin XX ci asırda tekrar yazılması daha yüksek bir kabiliyete malik bulunulduğu itikadile vaki olmamıştır. Belki, bizim bu baktaki daha yeni ve daha geniş noktai nazarımız bizden evvelkiler için gayri kabili vusul membaları tedarik ve mukayese fırsatını elde emekliğimiz sayesinde hasıl olmuştur [4].,,

İşte müellifi asıl şaşırtan budur :

Yeni metinlere vusul ile bunları mukayese etmenin vak’anüvislerinkinden daha geniş, daha yeni bir noktai nazar elae etmek için kâfi geleceği zannındadır.

Bu vesakın mütalea ve mukayesesinde kendine rehberlik eden siyasi

[1] Sahife 127.

[2] Ankara muharebesiade «...Kermiyan leşkeri Kermiyan Oğluna döndü; velhasıl, her vilâyetin leşkeri kendi Beylerine döndü» kim anlar Timura varmışlardı. (Aşık Paşa zade, s. 76). Kastamoniye taallük eden 89, 156 ve 157 sahifelerine de bakınız. Hususile Karaman vukuatına dair 260 ve 261 inci sahifelerine bakınız. Netayicülvukuat (c. 1, s. 128) de kaydedilen Zülkadriye vakayiiini okuyunuz.

[3] Gibbons temsile vasıta olan ihtida için ihtiyarî, bilvasıta, cebri gibi muhtelif şekiller tasavvur etmektedir. Yeniçeri teşkilâtı cebri ihtida için keşfedilmiş çok insanî ve ferasetkârane bir tedbirdir (s. 101); bilvasıta ihtida için 97 nci sahifeye bakınız.

[4] s. 40.

dinî, bir kelime ile içtimâî akideleri müspet ilimlerin mutalarile karşılaş-
tırarak tenkide tâbî tutmağa lüzum görmemiştir. Onun için Mr. Gibbons,
mevzua nazariyecî bir müverrih gibi değil terkipçi bir tarihçi olarak
yanaşabilmek için hazırlıkta bulunmağa ihtiyaç hissetmemiştir.

İşe yanyacak metinleri bulmak ve bunlarda aydınlatıcı noktaları
tefrik edebilmek için de bu hazlığa ihtiyaç vardır.

Osmanlı Beyliğinin kuruluşuna dair, bugün elde bulunan, vesikalar
bahsi karanlıktan kurtaracak aydınlatıcı noktalarla doludur; elverir ki
ilmî bir usul yardımıyla bunları birbirine bağlamak imkânı bulunsun.
Bizans tarihi, feodal Avrupa, ve Ortazamanlarda Akdenizin büyük ticaret
cereyanı tenevvür etmemiş değildir. Osmanlı tarihi üzerinde bundan
sonra yapılacak tetkiklerle tahkik edilecek ve buna mukabil o taharriyatı
tanzime yarayacak ilmî bir farazivenin eldeki vesikalar yardımıyla nasıl
kurulabileceğini araştırmak diğer bir tetkik mevzuu teşkil eder. Burada
göstermek istediğimiz, D. Gibbons'a, müsmir bir taharri yolunda, engel
olan müşküllerin lisaniyat hududunu aşmakta olmasıdır.

Teferruatçılığa varan tebahhurun *umumiyeti* kavramağa mani olmasının açık misalle-
rine Gibbons'u tenkit eden yazılarda tesadüf etmekteyiz. Bu cümleden Mr Huart — tarihî
mevzuları umumiyeti ile kavramak tecrübelerini yapmış bir mütebahhir olmasına rağmen —
Gibbonsun kitabını *Journal Asiatique* karilerine, bakınız ne suretle arzetmektedir: Türkiye-
nin mehti zuhurunu saran çocukça masallardan bu eserle kurtulduğumuzu kaydettikten son-
ra hulâsatan şöylediyor.

"M. Gibbons'un kitabı berveçhi atı hulasa edilebilecek müddealara istinat eder. 1 —
Osman, namdar bir aileden dünyaya gelmemiştir; 2 — Osman, Selçukî sultanının tabii
değildir; 3 — Hudavendigâr tarafından tertip edilen Yeniçeri osmanlı ordusunun esas kuv-
vetini teşkil etmiyordu; 4 — *Yıldırım Beyazıt Temura esir düştükten sonra kafesten fark-
sız parmaklıkları bir teskereye kapatılmıştır.*

Şarkın asırlarca hayatı umumiyesine hâkim olan siyâsî bir heyetin kurulmasını izahı
bu müddeaların esas teşkil edebileceğini tasavvur ve kabul etmek bu asır için her halde
masaldan farkı olmayan bir şeydir. Bereket versin, Giabbons'un kitabı bu kadar basit esas-
lar üzerine yazılmış bir roman değildir.

V

TARİHİ YAPAN IRK MIDIR?

Ziya Gök Alp merhum türk medeniyeti tarihinde (sahife 21) eski
türkler ayrı bir ırk oldukları için asıl ve menşeleri olamaz. Türkler kab-
lettarih zamamanından beri müstakil bir ırktır,, diyor. Gibbons'a göre
(Osmanlı) yep yeni bir ırk ifade ettiği için' asıl ve menşeyini araştırmak
lâzımdır ve hatta meselenin ruhu budur.

Gibbons'un eserile hemen aynı tarihlerde yazılıp tab'edilmiş olan (Avrupanın eski kavimleri) atlı kitaba bir mukaddeme yapmış olan Kamille Jullian "ırk meselesi, diyor, ne tarzda halledilirse edilsin kavimlerin tarihinde en mühim meseledir. Şu tarihi bu ırk meselesini halle vasil olmak için naklediyoruz denilse caizdir [1]. Bu ifade Gibbons'un kitabı başına da aynen geçirilebilirdi.

Osmanlı impraturluğunun kuruluşu adını taşıyan bir eserde osmanlıların vücade getirdiği siyasi heyetin unsurlarını, osmanlı nümunesinin içtimai teşekkülünü, osmanlıların neyle yaşadıklarını, himaye ettikleri ve buna mukabil kendilerini beslettikleri halkın çalışma ve yaşama tarzını hülâsa ilk osmanlı cemiyetini canlandırmaya çalışan bir tarihçi endişesi sezemiyoruz. Müellifin araştırdığı şey Osmanlı impraturluğunun *kuruluş tarzı* değildir; belki, Belki Kayserlerin süprülüp gittiği Rum diyarında zuhuru mukadder *yeni hâkim bir ırkın* hangi merhaleleri atlayup aşarak ne gibi müsait şeraitten istifade ile ve ne gibi engellerle karşılaşarak Bizans impraturluğuna tevarüs ettiğidir.

"Osman etrafına bir ırk toplanmıştır. Orhan bir devlet yaratmıştır. Fakat İmpraturluğu kuran Murat olmuştur. [2] Osman Gazinin etrafına toplanan bu taife Nuh evlatlarından birinin züriyeti midir? Veya son asır milletlerinden birinin nüvvesi midir? Yoksa Kınalı zadenin dediği gibi — bir devlet eshabı mıdır?

Köprülüzade Fuat Bey (Uğuz etnolojisine dair notlar) ında "Türk etnolojisi hakkındaki tarihi tetkikatta. diyor, nazarı itibara alınacak en mühim ve fakat müşkül bir mesele muhtelif zaman ve mekânlarda isimlerine tesadüf edeceğimiz bir takım (heyet) lerin hakikaten etnolojik bir vahdet mi, yoksa etnoloji itibarile birbirinden tamamen veya kısmen farklı bir takım küçük vahdetlerin her hangi bir amili tarihi tesirile toplanmasından vücade gelmiş bir (heyeti siyasiye) mi olduğunu anlamaktır [3].

Yaratığı ırkın büyüyüp serpilmesine, binbir dereden su getirerek, ihtimam eden Dr. Gibbons'un kitabını mes'elenin can alacak noktasına dokunan bu bahse temas eder bir kelime bulmadan okuyoruz.

(İrk)tan ne murat edildiğini araştırırken (İmparatorluk)la ne ifade edilmek istenildiğini düşünmek mecburiyetinde kalmaktayız: "Osman cihanın bildiği en büyük imparatorluklardan birinin vahşi Asya kanı(!) ile en eski ve en yeni Avrupa unsurunu kaynaştırmış olan tarihte ki yegâne milletin ve altı asır müddet inkıtaa uğramaksızın devam etmekle

[1] Anciens Peuples de l'Europ. XI.

[2] Sahife 35.

[3] Türkiyat mecmuası, c. 1, sa. 185.

mütemayiz (hayati kudrete mi işaret ediliyor?) hanedanın müessesidir[1].

En büyük imparatorlukdan biri deniyor. Hangi imparatorluktan bahis olunuyor? Hüdavendigâr'la Yıldırımın Beyliğini ve Fatih ile Kanuni'nin saltanatını Roma ve Bizans imparatorluklarıyla aynı etiket altında toplarken neyi ifade etmiş oluruz? Bunlar hep aynı nümunede siyasî heyetler midir? Halbuki, Bizans ve Roma imparatorluklarına hiç benzemeyen teşekhüllerden biri de Uğuz türklerinin eski dünyanın geçit yerinde kurdukları siyasî heyetlerdir. Tetkik mevzuu olan devirde ne Roma hukukundaki mana ile Osmanlı imparatorluğu ve nede islâm Arap manasıyla Saltanat mevcut idi. Devlet mefhumu hükûmetcilerden ayrılmıyor ve hükûmet şekline bağlı olmayan bir (devlet) düşüncelerde yer tutamıyordu. Âli Osmanın, anadolu türkiyesinin, Âli Selçuktan sonra gelen ikinci hanedanı olduğu, ancak bugünün millet ve devlet mefhumları sayesinde söyliyebiliyoruz.

İlk devirde mevcut olan, Osmanlı türklerin diğer kavimleri de idaresi altına almış olan bir (hükûmet)i değildir. Osmanlı adını taşıyan hükûmetci zümrenin (müslim ve gayri müslim) reaya üzerinde kurduğu bir (Devlet)tir[2]. O zamanlar (Türkiye tarihi) yazılmıyor, (Tevarihi Âli Osman) yazılıyordu.

Cemiyetlerin siyasî hayatı tetkik edilir ve karşılaştırılırken umumî hayatın ne gibi bir mizan gösterdiği, hâkimiyetin hangi vaziyette olanlar elinde bulunduğu-mukayesa mümkün olacak surette-tebarüz ettirilmeğe çalışmak lâzımdır. "Orhan, bir bevlet yaratmıştır, Murat imparatorluğu kurmuştur, Osmanlılar Bizans imparatorluğuna teverrüs ettiler," demekle bir şey ifade edilmiş olmaz.

Filhakika Gibbons da "ilk Osmanlılar akıncı değildiler[3] "Osmanlılar Makedonya, Trakya ve Anadolu' da binlerden milyonlara çıktı, ecdada âit hatırat, mutemadiyen değişen şerait ortasında yeni bir içtimai nizamın teessüsü üzerine çabucak unutuldu[4].", diyor. ve kitabının esas bahislerini şu suretle bağlayor: "Niyebolı, Osmanlıların ellerindeki memaliki Avrupaya karşı tulabileceklerini isbat etmişti. Ankara ise onların yerli bir ırk ve bir millet sıfatıyla Balkan yarımadası ve şimali garbi

[1] Gibbons, sa. 37.

[2] «Her devletin iptidası bir taife ittifak edüp tezahür ve teavünde bedeni vahidin azası ve cesedi muayyenin eczası gibi olmağla olur.. Pes, taifei kalile ittifak etmekle tavaifi kesirei gayri müttefikaye galip olur. Görünmez mi ki her taife ki devletin eshabıdır, reayasına nisbet oşrü aşır değildir. Amma bunlar muttefik, reaya gayri muttefik olmağla bunlar galip ve hâkim, onlar mağlup ve mahkûm olur. (Kınalızade Ali efendi; Ahlakı Alaî; kitabi salis, ilmi dedbiri medine, sa 2; Bulak tab'ı; kitabın yazılış tarihi: 973 H.)

[3] Sanife 127.

[4] Sa. 52.

Anadolu'da henedanlarının uğradığı felaketler yüzünden zeval bulamiyacak kadar sağlamca yerleşmiş olduklarını ispat etti. Filhakika tasarrufun miyari, açık ve fırtınalı bir havada elindekini tutmak kabiliyeti olduğuna nazaran Bayazıt devrindeki Osmanlıların Bizans imparatorluğuna tevarüs etmiş olduklarını kim inkâr edebilir?[1],

Dr. Gibbons Bizans imparatorluğunun bir zamanlar icrayı hüküm ettiği yerlerde nihayet Osmanlıların hükümlerine olduğu hakkında kâfi delâil sert eylediğine emin olabilir. Fakat kurulduğundan bahsedilen *ülkeyi, yeni içtimâî nizamı*, Avrupadan ve Asyadan kopan fırtınalara karşı eldekini sıkıca tutabilmeyi mümkün kılan *sağlamca yerleşme tarzını* (Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu) adını taşıyan bir kitapta haklı olarak arayanlar, hiç şüphe yok, boş yere ümitlenmiş olurlar.

* *

Yukarıda işaret ettiğimiz veçhile Eugène Pittard gibi salâhiyyattar etnoloji âlimleri tarihî hadiselerle etnolojik izah araştırmaktan içtinap etmektedir,[2]. Halbuki, Osman Gazinin namdar bir aileden doğmuş olup olmadığı mes'elesindeki noktai nazarının meşruiyetini göstermek için kitap metnindeki mütalâalardan "daha ilmi bir münakaşaya girişmek mecburiyetini,, duyan[2] ve bunun için 6 şahifelik bir lâhika yazmağa lüzüm gören Gibbons ırk ve tarih mes'elesinin münakaşesine bir iki satırla olsun temas etmiyor. İrkin tarihî rolü kendisince sabittir; hatta ırkın teşekkülü, millet haline geçişi psikolojik saiklarla huduse gelen ihtiyarî hadiseleridir. 62 inci sahifede osmanlı ırkının sureti teşekkülüne ait lâvhayı okuyunuz. "Cihanın bildiği en büyük imparatorluklardan birini,, meydana getirmek maksasile "vahşi Asya hanı ile en eski ve en yeni Avrupa unsurlarını,, kaynaştıran her iki manada bir akit ile teşekkül etmiş gibi gösterilen bu heyet kendine reisinin adına izafeten bir unvan intihap ediyor, ihtida ve irtidat yollarıyla yeni bir dine erişiyor. Kolayca anlamak için de en sade ve en kuvvetli bir vasita gördüğü türkçeyi kendine dil ittihaz ediyor. Bu yeni heyete vücut veren(din) dir, din nâşirliği yeni heyetin şiarıdır.

Anonim bir şirket tesis eder gibi alakadarlar tarafından yeni bir ırka vücut verildiği ciddi bir bahsa mizah karıştırmak mevkiine düşmeksizin iddia edilemez; acaba Dr. Gibbons Osmanlılığın teşekkülünü yeni bir tarikatın teessüsü şekline izah etmek istemiştir? Halbuki

[1] Sa. 236.

[2] İrk ve Tarih birinci fasla bakınız

[3] Sa. 237.

vasıl olmak istediği netice bu değildir. Maksadı yeni bir ırkın hilkatine bizi şahit kılmaktır. Dinin tesirlerini hayit ve tesbite çalışıyorsa bu ırkın zuhurunu, yayılmasını ve nihayet inhitatını göstermek içindir.

Cemiyet ilmine vukufsuzluğun Gibbons'un kalemi üzerinde daima aslı duran tehlikeleri eserde kelimeleri, mefhumları birbirine karıştırmak ta ve içtimai hadiseler arasında olmadık münasebetler tehayyülüne yol açmaktadır.

VI

DİNİN ROLÜ

Gibbons'ta din mefhumu mücerredine izafe edilen tesirler ırkın tarihi rolü fikrine katılarak yanlış görüşlere vüs'at veriyor.

Eduyan hakkındaki iskolistik kanaatlere delil aramakla, herhangi bir cemiyette dinin tesirlerini tayine çalışmak arasındaki farkı görmek için Pr. Bartolt'ün (Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler) ile Gibbons'un kitabını mukayese etmek kâfidir.

Bartolt'ün derslerinde dinin muhacerette, kavimlerinin vaziyetine, mütemekkinlerle göçebelerin hemcivarlık münasebatına taalluk eden pek şayanı tikkat tesirler kaydedilmiştir. Orta Asyada göçebe ve mütemekkinler münasebatına dair olan teşrihatını Anadolu ve Balkan'da kurulmuş olan Türk cemiyetlerini izaha yarayacak içtimai faraziye ne kadar teyit ettiğini ayrıca göstermek isteriz. Burada yapmak istediğimiz, Profesörün temas ettiği mevzuları açan canlı tahlillerile Dr. Gibbons'un düşünceleri düğümleyen akidelerini karşılaştırmaktır.

Bartolt'ün kaydettiği tesirlerden ikisine ait izahatı naklediyorum.

"Göçebe fatihler için ehali kütlesi, müslüman hükümetlerinde cizyeye tabi gayri müslim sınıflar gibi göçebelere para vermek ve onların hesabına çalışmakla mükellef cizyegüzar bir sınıftır. Göçebeler tarafından islâmiyetin kabulü de islâmiyet an'anatile ziddiyet teşkil eden bu şeraiti değiştirmedir: ahalinin bu, islâmiyet noktai nazarından gayri meşru vergiden kurtulması müslüman hukukuna tamamen tebaiyet suretinde değil, belki mütemekkin ahalîye göçebe hukukunun diğer kaidelerinin -tarhanlığın - tatbiki suretile olmuştur [1]."

"Karahaniler Maveraünnehri fethetmekle beraber bu ülkenin eski payitahtlarından hiç biride ikamet etmediler. Karahanilerin Buhara ve Semerkant'de oturmak istemeyişleri bu sulâlenin kendilerine din, maddî medeuviyet ve maddî servet veren garp tarafındaki fütuhatlarını da devam eddirmekten vaz geçtiklerine delâlet etmez. Şarkta, şimalde gayri müslim türklerle olan muharebelere nisbeten garpt tarafına hareket elbette daha ziyade menfaat vaitediordu. Yukarıda gördüğümüz veçhile müslümanların kendi aralarında bile is-

[1] sa. 209.

lâm âlemine Türklerin gelmesini bekleyen bazı fırkalar ve guruplar mevcut iken bu gibi serait içinde, din Türklerin fütuhatının umumî istikametini değiştirmede.(1) ..

Hadiseler arasında müteakıl tesirleri -bu suretle- tayine çalışmak tarzına mukabil Aibbons'un edyana izafe ettiği içtimai rolü görelim: "Osmanlıları Gihanın medenî milletleri arasında bir mevki tutmaktan meneden şey hristiyanlara karşı olan kininden ziyade dinlerin diğer tesirleridir; mücerret bir nazariye olarak Kuranın ve müslümanlık ahkâmının umumî heyeti lehine ne söylenirse söylensin bunların muşahhas amelî neticeleri cehalet, durgunluk, ahlaksızlık, kayıtsızlık, iradî kötürümlük, diğerkâmlığa müşevvik şeyin bulunmamasıdır. Müslüman İmparatorluklarının müslüman milletlerinin çaresiz ve devasız bir surette inhitat bulmaklarının sebepleri işte bunlardır [2].,.

Bazı mes'elelerin münakaşasını, diğer bir tetkika taalluk ettiğini söyleyerek mevzuu harici addeden müellif, Orhan zamanında kabul edilen dinî tesamuhun Osmanlı imparatorluğunun inkişaf ve tevessüünü geniş mikyasta mümkün kıldığını izah ederken müslüman milletlerinin hepsini tesiri altında bulundurmış olan inhitat avamili tayin edivermekten kendini alamamıştır.

"Osmanlılar yeni zaman tarihinde milliyetlerini tesis ederken dinî hürriyet umdesini temel taşı olmak üzere vaz'etmiş ilk millet [3], olmasına ve "Osmanlı hiç bir zaman dinde Arap müslüman gibi mutaassıp olmamasına [4], "islamiyetin müşrik ve hristiyanları taze ruhlu ve mefkûreli yeni bir ırk halinde kaynaştıracak diriltici bir kudret göstermiş olmasına [5], rağmen şuunu âleme hâkim olan edyanın umumî kanunu tesirinden ne kendilerini ve ne de vücade getirdikleri millet ve imparatorluğu kurtaramamışlar. Şu kanaat bana, Amerika darülfünunları muhitinde gençliği saran mistik havaya dair bir hikâyeyi hatırlattı. 1914 te Minnesota darülfünununun ziraat şubesinde çalışmağa başlamış olan iki Türk genci şahıslarına olduğu kadar mensup oldukları memlekete karşı da hayırhahlık izhar eden amerikalı arkadaşlarının irşatkâr gayretlerle karşılaşmışlardı. "Garp medeniyeti hristiyanlığın tevlit ettiği bir medeniyettir, Şark medeniyeti ise Muhammediliğin, Brehmenliğin ve sairenin husule getirebildiği bir medeniyettir., iddiası uzun bir münakaşaya yol açmıştı. Bu davayı kaybeden amerikalı gençler varılan neticeyi kabul

[1] sa. 75, 76. aynı eserin 69-70, 212, 63-64 ve 47-48 ci sahifelerinde teşrih edilen tesirlere de bakınız.

[2] sa. 57. ve 58.

[3] sa 63

[4] sa 57.

[5] sa. 35.

etmekten çekinmemişlerdir: "Fertlerin ve cemiyetlerin yükselmesi için başlanacak islah hareketi dinî bir islah olarak başlamamalı, fakat bütün hayatı ihata eden ailenin yaşayışını, ferdin yaşayışını ve nihayet cemiyetin teşekkülünü inkılabı uğratacak hayatî bir islah olmalıdır.,"

Bu ruhî halet bize Gibbons'taki kanaatin yalnız menbana işaret etmekle kalmıyor, onun ilmi görüşlere nasıl eklenebildiğini de anlatmış oluyor.

Şimdi yukardaki satırlara devam edelim: "Osmanlı imparatorluğu hükûmetinin ve hâkim sınıflarının fenalığı icabî olmaktan ziyade selbî mahiyettedir. Osmanlıda fitratan gelme hiç bir fenalık yoktur (demek şakî fitratte ırklar da var!). Yalnız âtıldır; bundan dolayıdır ki medeniyetin terakkisiyle hasıl olan kemal seviyesine yetişememiştir. Hiç bir gayesi yoktur; bunun içindir ki asrî cihanın münevver vicdanını rencide etmektedir. Binnetice bekayı eslah kanunu icabınca bir kenarda kalmağa mahkûm olmuştur. [1],

Gibbons'da şunun etnolojik izahına, ahlakî ve dinî cephesile beraber, bir de böyle fennî sima verilmiştir. "Evvelki Osmanlıları Bizanslılar ve Balkan yarımadasındaki sair unsurlarla mukayese ettiğimiz zaman Osmanlıların (eslah) olduklarını kabul ve beyan etmemiz icap eder. Bunlar taze ruhlu, canlı, tefessüh etmemiş ve cevval insanlardı. Bir mefkûreleri vardı. Bir maksat gözetiyorlardı. Fert için olduğu gibi millet için de hal aynıdır. Maksat hasıl olunca mefkûre zail oluyor. Hayat mücadelesi kesilince inhitat başlıyor [2],

Hayat mücadelesi mefhumu ve bekayı eslah kanunu son asırlar ilminin mahsulüdür. Cemiyetin tecelliyatını uzvî hayata kıyas ile tefsire eskiler de teşebbüs etmemiş değildir. Gibbons'un Hacı Halife diye sık sık yazılarına muracaat ettiği Kâtip Çelebi, 1062 senesinde bir islâhat meclisinin akti münasebetile yazdığı risalede:

"İnsanın içtimâî hali infiradî haline mümasil ve ekseri umurda birbirine muadil idiği im'anî nezar ile haddi bedahate vasil olmuştur... Cümleden evvel insânın ömrü tabiîsi üç mertebe üzere takdir olunup sinnî nümûv ve sinnî vukuf ve sinnî inhitat... Pes, insanın devletten ibaret olan ictimâî hali dahi üç mertebe üzeredir... Ol ecdiden selefde bazı cemiyetler çok geçmeyüp zaman inhitata vardı. Ve nicesi dahi âfete uğrayan yigitler gibi sui tedbir ile zamanı vukufta gitti bazise bu Devleti Aliyye gibi kaviyül bünyan ve rasihul erkân olmagla imtidat bulup zamanı vukufu geç geldi." [3]

Devletle içi bir umrû tabiî hesabı bu görüşün neticesidir.

Hayat mücadelesi mefhumunun araya koymak ve inhitatı dinden

[1] sa. 58.

[2] sa. 58.

[3] Kâtip Çelebi, Düsiürül amel bislahil halel; so. 123. (Kavanini Âli Osman ile ra-beber Tasviri Eikâr tab'ı.)

müktep ahlâkî evsafa ve kadının mevkiine raptedivermekle vakayiin seyri daha ilmi bir izah bulmuş olmayor.

VII

MAZİNİN BUGÜNE IŞIK VERMESİ NASIL MÜMKÜN OLUR?

Hayat mücadelesinde sadece dinî ve ahlâkî evsaf ile muttasıf münferit insanlar, damarlarında ayrı kan taşıyan nesiller karşılaşmıyor. Muhtelif, başka başka içtimai teşekkülû hayiz olan ve farklı toplanma tarzlarile hayat meselesini halle uğraşan fertler karşılaşmaktadır.

Yaşayan cemiyetleri müşahedededen içtimai kanunları keşfe yürüyen ve mazide yaşamış cemiyetlerin hayatını izaha yarayacak esasları veren cemiyet ilminden istifade edip etmemekte serbestiz; fakat bu güne ve düne ait hükümlerimizde yanılmamakta hiç te serbest değiliz.

Dr. Giblons'un cihan harbinden sonra Avrupa Haritası ve Asya Haritası atlı iki eser daha yazdığı söylenmektedir. Bunları görmedik; fakat muhterem müellifin samimiyetine hürmetkâr olarak söyleyelim ki elimizdeki eserde içtimai halimize güterilebilen nüfuz pek sathidir.

Eserde ırk namı altında kan rabitası üzerine müesses bir heyet, din, mefkûre ve hakimiyet gibi bir kaç içtimai tezahürat sınıfı buluyoruz. Bunlar arasında sebep ve netice araştırılmış, rabitalar tasavvur edilmiştir. Halbuki onlardan hiç biri içtimai hayatın basit unsurlarını teşkil etmez. İlmi bir tahlil bekleyen hâdiseler — münakaşe kabul etmiyen bir kanatle yardılmış olan ırkın vücut ve inkişafına delil tutulduğu içindir ki ortada mesele kalmadığı zannına düşülmüştür. Bir kalem darbesile (Osmanlı ırkı) dînin muhayyel rolü sayesinde bütün meçhullerin yerini tutuveren tılıslı bir malûm hâlini almış, müellif te yeni bir noktai nazar elde ettiği zehabı hasıl olmuştur.

Mr. Huart "o, müsteşrik değildir, lisaniyat âlimi de değildir, müverrihtir,, diyordu. Fakat hedefi olan tarihi terkibi başarmamış olan Dr. Gibbons rivayet ve vesikaları tahkik ve tenkit eder bir tarihçi olmayı, eserini yazmaya başlarken, esasen feda etmiş bulunuyordu.

İstinat ettiği esasların pek sıkı olmayan bir tenkide bile mütehammil olmadığını görmek için Gizeinin ve Fuat Beyin, kolayca müracaat edilebilecek olan, makale ve yazılarını okumak kâfidir.

Ohalde, Dr. Gibbons'un yazma ve basma kitaplar üzerinde senelerce

süren mesaisinden, yeni noktai nazarından tarihi vukuf hesabına kalan müspet netice nedir? İleri sürülen faraziye, "Osmanlının Avrupai yeni bir ırk olması,, Yakın Şarkın XX ci asır mesailini, meselâ Balkan mes'alesini tettebbü arzusunda bulunanlara ne öğretmiş olacaktır. Anadolu'ya çekilen biz türkler istikbali hazırlamak için mazinin bu tarzda izahından ne bekleyebiliriz?

Eğer, Şarklı veya Garplı alâmetini taşımak bir milletin bakası veya haritai âlemden silinmesi için kâfi olsaydı, bir milletini mevcudiyetine taallük eden mesail yalnız politikacılarla günün havadisini takip eden muharrirleri alâkadar etmekle kalsa idi bu tez'in cihan harbi devrelerinde bir propaganda vasıtası olarak kullanılması belki kabil idi; ve Garpta Osmanlıları müdafaâ edecekleri Amerikalı bitaraf bir muallimin şehadetini kazandırmış sayılabilirdi [1]. Fakat Avrupa siyâsîlerinin kulakları böyle bir iddiaya o zaman ne kadar tıkalı ise, bugün de Garbın fikir âlemi-bazı seçme muharrirlerin "Asyalılık lekelerini temizlemek (!!)", sevdasıyla gösterdikleri gayrete okadar lâkayt bulunmıyor.

Pr. Gize, Dr. Gibbons'un eseri Osmanlı tarihinin ilk devrine dair en yeni bir tetkik olduğu için bundaki yanlış görüşlerin diğer tarihi eserlere geçmesinden endişe etmekte idi.

Bizi sevkeden, bu endişe değildir. "Synthese Historique,, mecmuası müessisi Henri Berr'in dediği gibi araştırmayı emel edinen ve açık düşünmek isteyen bir fikir mahsulünün alâka uyandırmaması ve hatta faydeli olmaması nadiren vakidir. Biz Gibbons'un kitabında bu faideyi aradık ve aynı düşünce ile şu yazıları Tarih Encümeni Mecmuasının sahifelerine tevdi ediyoruz.

Cağaloğlu, 18/7/1930

Mehmet Ali Şeyki

[1] Müellifin mevzu ile gayri ciddi bir surette işgal eylemiş olduğunu söylemek hatırımdan geçmez. Fakat kendisi de iddiasının propaganda cephesini görmemiş değildir. İlk sahifelerde (sa. 18), Balkan harbi esnasında bütün dünya gazetelerinin "Türklerin geriye, Asyaya sürülmesinden ve osmanlı paytahtının Bursa ve Konya'ya naklinden bahsettiklerini ve tarihi hakikata mualif bir kanaatin yanlış olarak fikirlerde yer tuttuğunu kaydetmektedir.